

УДК 630*266

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРАВОВИЙ СТАТУС ПОЛЕЗАХИСНИХ ЛІСОВИХ СМУГ У КОНТЕКСТІ ЗЕМЕЛЬНОЇ РЕФОРМИ

В. Ю. ЮХНОВСЬКИЙ, доктор сільськогосподарських наук

В. М. МАЛЮГА, кандидат сільськогосподарських наук,

С. М. ДУДАРЕЦЬ, кандидат сільськогосподарських наук

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: yukhnov@ukr.net

Анотація. *Описано роль і місце полезахисних лісових смуг у сталому функціонуванні агроландшафтів. Визначено негативні фактори, які знижують ефективність захисту аграрних територій лісомеліоративними насадженнями. Проаналізовано сучасний стан полезахисних насаджень і шляхи його поліпшення. Наведено рекомендації щодо удосконалення правового статусу полезахисних лісових смуг у контексті земельної реформи, а саме: у процесі розвитку ринку землі передбачити механізми збереження полезахисних смуг, без права зміни цільового призначення земель під ними; розробити нормативно-правову базу щодо використання та здійснення лісогосподарських заходів у полезахисних лісових смугах із введенням у штатний розпис обласних департаментів агропромислового розвитку спеціалістів з питань агролісомеліорації та покласти на них координацію охорони, збереження і догляду за полезахисними лісовими смугами; організувати проведення агролісомеліоративного моніторингу лісових смуг.*

Ключові слова: *полезахисне лісорозведення, агролісомеліорація, полезахисні лісові смуги, лісоаграрні ландшафти, стан, правовий статус, ефективність, агролісомеліоративний моніторинг.*

Надзвичайної актуальності на теперішній час набуває проблема ефективного функціонування агроландшафтів, що пов'язано із недотриманням оптимізації їхніх параметрів. Порушення стійкості агроландшафтів зумовлюється також недостатнім проведенням системних меліоративних і протиерозійних заходів на орних землях. Багаторічний теоретичний і практичний досвід полезахисного лісорозведення довів, що основою надійного захисту орних земель є захисні лісові насадження лінійного типу. Відповідно до Закону України «Про меліорацію земель» на сільськогосподарських угіддях формуються поліфункціональні лісомеліоративні системи, у складі яких лінійні (полезахисні) лісонасадження мають забезпечувати захист від вітрової і водної ерозій та поліпшувати ґрунтово-кліматичні умови [2].

Загальновідомо, що захисні лісові насадження у таких ландшафтах виступають як довготривалий, безпечний, надійний, із доволі значним біорізноманіттям природний засіб, який забезпечує захист, біологічну

стійкість та підвищену продуктивність агроландшафтів. Проблема екологічної збалансованості структури земельних угідь, встановлення оптимального співвідношення площ ріллі, лукопасовищних, лісових і водних ресурсів потребує обов'язкового вирішення. Використання лісомеліоративних насаджень, як способу ефективного захисту сільськогосподарських угідь (надійного «каркаса» майбутньої екологічної мережі) від несприятливих природних явищ і поліпшення навколишнього природного середовища, має вирішальне значення [3]. Полезахисні лісові смуги, як компонент агроландшафту, сприяють захисту орних земель, що позначається на підвищенні врожайності сільськогосподарських культур та вирішенні продовольчої безпеки країни.

Метою досліджень стало визначення правового статусу полезахисних лісових смуг у результаті проведення земельної реформи, встановлення сучасного стану смугових насаджень, аналіз причин скорочення обсягів полезахисного лісорозведення і перспектив розвитку агролісомеліорації в Україні.

Об'єкт та методи дослідження. Об'єктом дослідження слугували системи полезахисних лісових смуг у розрізі адміністративних областей, їхній сучасний стан та полезахисна ефективність. Для визначення меліоративної ефективності лісомеліоративних насаджень, правового статусу та сучасного стану полезахисних лісових смуг використовували загальноприйнятні у лісівництві, лісовій меліорації, лісовій таксації і ґрунтознавстві методики, метод історичної ретроспективи, аналітичний аналіз законодавчих та нормативно-правових документів тощо.

Результати дослідження та обговорення. Численними науковими дослідженнями визначено основні напрями лісової складової екологізації агроландшафтів: розширене відтворення лісових насаджень різних просторово-цільових форм з метою забезпечення оптимального рівня лісистості території; підвищення економічної, соціальної та екологічної ролі агролісомеліоративних насаджень у задоволенні потреб населення в різноманітних ресурсах, товарах і послугах, особливо у малолісних регіонах; делегування функцій планування, управління і контролю за станом агролісомеліоративного захисту у процесі децентралізації влади місцевим органам; впровадження інноваційно-інвестиційних принципів агролісомеліорації, залучення іноземного капіталу на основі європейських екологічних директив [4].

З метою визначення напрямів інституційних змін і вдосконалення законодавства, що забезпечить оптимізацію площ захисних лісових насаджень лінійного типу, ефективне господарювання в них та збалансований розвиток агроландшафтів, Кабінет Міністрів України розробив і схвалив «Концепцію розвитку агролісомеліорації в Україні» [1]. Концепцією визначено основні фактори неефективного захисту сільськогосподарських угідь, а саме: незбалансоване співвідношення орних земель, природних сіножатей і пасовищ, лісів; посилення негативного впливу на агроландшафти та їхню біологічну компоненту (зміна клімату, аридизація, техногенне навантаження тощо); погіршення лісівничого стану

захисних лісових насаджень лінійного типу, зменшення їхньої площі, ослаблення захисних і меліоративних функцій; неефективність конструкцій зазначених насаджень, що зменшує їхній меліоративний вплив на сільськогосподарські угіддя; відсутність завершених систем захисних лісових насаджень лінійного типу; застосування спрощених технологій у землеробстві, що послаблюють меліоративний вплив захисних лісових насаджень лінійного типу на сільськогосподарські угіддя; зменшення обсягу створення агролісомеліоративних насаджень за останні десятиліття.

Поряд із зазначеними факторами Концепцією також визначено основні причини неефективного захисту орних земель полезахисними насадженнями: відсутність цілеспрямованих системних державних заходів щодо захисних лісових насаджень лінійного типу; недостатність загальної площі різних категорій захисних насаджень; неефективність захисту земель такими насадженнями в умовах збільшення інтенсивності суховіїв, посух, водної і вітрової ерозії упродовж останніх десятиліть; ліквідація агролісомеліоративних служб; істотне зменшення обсягу фінансування наукових досліджень з питань агролісомеліорації; відсутність юридичних норм, якими передбачено відповідальність за неефективне землекористування, та низький рівень фінансового забезпечення заходів із захисту ґрунтів від ерозії.

У результаті проведення земельної реформи сільськогосподарські угіддя передано у приватну власність (розпайовані), а полезахисні лісові смуги, які не підлягали розпайованню, залишились у складі земель запасу чи загального користування на балансі селищних рад. Полезахисні лісонасадження потенційно є землями сільськогосподарського призначення, але не сільськогосподарськими угіддями. В Україні створено близько 1,4 млн га захисних лісових насаджень різних категорій, зокрема 446,1 тис. га полезахисних лісових смуг, які забезпечують агролісомеліоративний захист близько 30 % ріллі (табл. 1).

1. Площа лісомеліоративних насаджень, тис. га

Регіон, область	Площа, тис. га		Регіон, область	Площа, тис. га	
	полезахисних лісових смуг	інших захисних насаджень		полезахисних лісових смуг	інших захисних насаджень
Україна	446,1	1034,8	Миколаївська	33,8	18,9
АР Крим	23,9	8,6	Одеська	50,0	30,3
Вінницька	17,6	16,0	Полтавська	20,0	53,5
Волинська	0,2	18,4	Рівненська	-	63,6
Дніпропетровська	42,5	44,1	Сумська	13,0	58,9
Донецька	31,9	21,1	Тернопільська	0,9	61,1
Житомирська	5,0	43,1	Харківська	26,5	123,0
Закарпатська	0,1	30,9	Херсонська	29,0	56,6
Запорізька	51,9	58,2	Хмельницька	4,2	45,4
Івано-Франківська	-	18,9	Черкаська	14,1	14,6
Київська	12,3	53,4	Чернівецька	-	2,3
Кіровоградська	28,1	17,3	Чернігівська	10,3	22,9
Луганська	30,3	115,6	м. Київ	-	0,2
Львівська	0,1	36,8	м. Севастополь	0,4	1,1

Інтегральним показником позитивного агрокліматичного впливу лісових смуг на польові угіддя є підвищення врожайності сільськогосподарських культур на 10–20 %, що в перерахунку на зернові становить 4 ц×га⁻¹, а озиму пшеницю – 4–5 ц×га⁻¹. В системі лісових смуг коефіцієнт використання фотосинтетичної активної радіації зернових культур зростає на 10–90 %, а урожайність зерна – в 1,5–2 рази порівняно з відкритим полем (таблиці 2 і 3).

2. Середнє збільшення врожайності зернових культур під захистом полезахисних лісових смуг, %

Регіони поширення	При ширині міжсмужного поля, м				
	200	300	400	600	800
типових чорноземів	47	34	25	17	13
звичайних чорноземів	42	29	22	14	11
південних чорноземів	30	24	18	12	9
темно-каштанових ґрунтів	25	17	13	3	6

3. Врожайність зернових культур на типових чорноземах Лісостепу, ц×га⁻¹ *

Врожайність	зернових	озимої пшениці	ярового ячменю	кукурудзи	соняшнику
за рахунок природної родючості ґрунту	30,8	34,3	30,8	31,4	17
Меліоративна прибавка за рахунок:					
поодиноких лісових смуг	3,0	2,0	2,1	6,5	1,8
системи лісових смуг	5,8	4,0	3,1	14,2	3,0

* За даними Українського НДІ лісового господарства та агролісомеліорації.

Сучасний стан полезахисних лісових смуг, особливо в південних регіонах країни, часто є незадовільним. У непереданих лісосуках охорона, догляд та поновлення не проводяться, наслідком чого стає їхня руйнація та втрата ними захисних функцій. Унаслідок зрідження насаджень самовільними рубками розвиваються процеси задерніння і ущільнення ґрунтів, з'являється порослева і чагарникова рослинність. Часто лісові смуги стають місцем для випасання худоби, звалищ побутового та будівельного сміття, розсадниками бур'янів, страждають від пожеж, що виникають під час паління стерні тощо. Відсутність лісівничого догляду призводить до втрати ними аеродинамічних та вітроломних

властивостей (рисунки 1 і 2). Останнім часом унаслідок значного подорожчання енергоресурсів посилилося масове вирубування лісосмуг.

Рис. 1. Відсутність лісівничого догляду

Рис. 2. Наслідки випалювання стерні

З метою вирішення зазначених державних проблем агролісомеліорації систематично проводять наради, засідання, «круглі столи» різних рівнів у виробничих та наукових профільних установах. Прикладом таких заходів може бути Всеукраїнський «круглий стіл» «Правовий режим полезахисних лісових смуг. Хто реальний господар?», який провів у березні 2016 р. Навчально-науковий інститут лісового і садово-паркового господарства Національного університету біоресурсів і природокористування України на базі кафедр лісової меліорації і оптимізації лісоаграрних ландшафтів та кафедри дендрології і лісової селекції, громадська організація «Незалежне експертне партнерство».

Учасники «круглого столу» представили різні точки зору щодо сучасного стану та актуальних проблем полезахисного лісорозведення, законодавчо-нормативного забезпечення імплементації Концепції розвитку агролісомеліорації в Україні, лісомеліоративної освіти і науки.

У результаті обговорення наукових доповідей, обміну думками з проблем полезахисного лісорозведення, сталого розвитку аграрного сектора було визначено низку рекомендацій. Серед них на особливу увагу заслуговують такі: Міністерству аграрної політики і продовольства України, профільним комітетам Верховної Ради України законодавчо визначити статус полезахисних лісових смуг, як основних засобів сільськогосподарського виробництва та статус земель під ними; Міністерству аграрної політики і продовольства України, Міністерству регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України у процесі розвитку ринку землі передбачити механізми збереження полезахисних смуг, без права зміни цільового призначення земель під ними; розробити нормативно-правову базу щодо використання та здійснення лісогосподарських заходів у полезахисних лісових смугах, які можуть виконувати створені відповідні госпрозрахункові підрозділи в сільськогосподарських підприємствах (як варіант, комунальні – на рівні районів), або шляхом укладання угод із

держлісгоспами, що забезпечить виконання всіх обов'язкових заходів охорони, збереження та догляду за ними; у процесі розробки Державної програми «Ліси України до 2020 р.», врахувати рекомендації щодо реалізації довгострокових основних напрямів, обсягів і державного фінансового забезпечення розвитку полезахисного та захисного лісорозведення із урахуванням міжнародних зобов'язань України; запропонувати обласним державним адміністраціям ввести у штатний розпис департаментів агропромислового розвитку спеціалістів з питань агролісомеліорації та покласти на них координацію охорони, збереження і догляду за полезахисними лісовими смугами; науковим центрам Національної академії аграрних наук України та Міністерства освіти і науки України (УкрНДІЛГА, НЛТУ України, НУБіП України тощо) під час опрацювання перспективних планів наукової роботи врахувати необхідність комплексного вирішення питань розвитку захисного лісорозведення.

Враховуючи постійне зростання антропогенного навантаження на лісоаграрні ландшафти, існує потреба у систематичному проведенні агролісомеліоративного моніторингу таких об'єктів, який неодмінно має бути складовою державного екологічного моніторингу України [5].

Практичний досвід успішного ведення сільського господарства в економічно розвинутих країнах свідчить про важливість застосування захисних лісових насаджень лінійного типу як невід'ємної складової сучасного землеробства. З метою поширення такого досвіду, а також надання дорадчих послуг із залученням представників громадськості, органів державної влади та місцевого самоврядування, експертів із лісгосподарської, сільськогосподарської, природоохоронної галузей виробництва створено громадську організацію «Асоціація агролісівників України». Одним із важливих завдань створеної структури є співпраця із міжнародними організаціями Європейської федерації агролісівництва EURAF (European Agroforestry Federation). Результатом такої плідної співпраці є прийняття України у EURAF [6]. Це дає можливість поширювати агролісомеліоративну практику в європейському масштабі, брати участь у щорічних конгресах з агролісомеліорації, у дослідницьких європейських проектах, обмінюватися науковими досягненнями тощо.

Список використаних джерел

1. Концепція розвитку агролісомеліорації в Україні: [схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2013р. № 725-р]. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/725-2013-%D1%80>
2. Про меліорацію земель: [закон України: від 14 січня 2000 р. № 1389-XIV] // Урядовий кур'єр. – 2000. – № 29. – С. 3–10.
3. Юхновський В. Ю. Агролісомеліорація : підручник / В. Ю. Юхновський, С. М. Дударець, В. М. Малюга ; за ред. В.Ю. Юхновського. – К. : Кондор, 2012. – 372 с.

4. Юхновський В. Ю. Законодавчо-правове забезпечення імплементації концепції агролісомеліорації в Україні / В. Ю. Юхновський, Г. Б. Гладун // Наукові праці ЛАНУ. – 2015. – Вип. 13. – С. 33–38.
5. Юхновський В. Ю. Шляхи вирішення проблеми полезахисного лісорозведення в Україні / В. Ю. Юхновський, В. М. Малюга, М. О. Штофель, С. М. Дударець // Наукові праці ЛАНУ. – 2009. – Вип. 7. – С. 62–65.
6. Європейська федерація агролісівництва [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://euraf.isa.utl.pt/newsletters/newsletter_19.

References

1. Kontseptsiiia rozvytku ahrolisomeliioratsii v Ukraini: skhvaleno rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18 veresnia 2013 r. No 725-r [The concept of Agroforestry development in Ukraine: approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine of 18 September 2013. No 725-p].
2. Pro melioratsiiu zemel: zakon Ukrainy: vid 14 sichnia 2000 r. No 1389-KhIV [The land reclamation: Law of Ukraine: on January, 14, 2000. No 1389-XIV] (2000). Governmental Courier, 29, 3–10.
3. Yukhnovskyi, V., Dudarets, S., Malyuga, V. (2012). Ahrolisomeliioratsiia: pidruchnyk [Agroforestry: handbook]. Kyiv: Condor, 372.
4. Yukhnovskyi, V., Gladun, G. (2015). Zakonodavcho-pravove zabezpechennia implementatsii kontseptsii ahrolisomeliioratsii v Ukraini [Legislative and legal framework for the implementation of the concept of Agroforestry in Ukraine]. Proceedings of Ukrainian Academy of Forestry Sciences, 13, 33–38.
5. Yukhnovskyi, V., Malyuga V., Shtofel, M., Dudarets, S. (2009). Shliakhy vyrishennia problemy polezakhysnoho lisorozvedennia v Ukraini [The ways of decision of problem of shelter afforestation in Ukraine]. Proceedings of Ukrainian Academy of Forestry Sciences, 7, 62–65.
6. European Agroforestry Federation. Available at: https://euraf.isa.utl.pt/newsletters/newsletter_19.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПРАВОВОЙ СТАТУС ПОЛЕЗАЩИТНЫХ ЛЕСНЫХ ПОЛОС В КОНТЕКСТЕ ЗЕМЕЛЬНОЙ РЕФОРМЫ

В. Ю. Юхновський, В. М. Малюга, С. М. Дударець

Аннотація. Описаны роль и место полезащитных лесных полос в устойчивом функционировании агроландшафтов. Определены негативные факторы и причины, которые понижают эффективность защиты аграрных территорий лесомелиоративными насаждениями. Проведен анализ современного состояния полезащитных насаждений и пути его улучшения. Приведены рекомендации относительно усовершенствования правового статуса полезащитных лесных полос в контексте земельной реформы, а именно: в процессе развития рынка земли предусмотреть механизмы сохранения полезащитных полос, без права изменения целевого назначения земель под ними; разработать

нормативно-правовую базу относительно использования и проведения лесохозяйственных мероприятий у полезащитных лесных полосах с введением в штатное расписание областных департаментов агропромышленного развития специалистов по вопросам агролесомелиорации и возложить на их координацию охраны, сохранения и ухода за полезащитными лесными полосами; организовать проведение агролесомелиоративного мониторинга лесных полос.

Ключевые слова: полезащитное лесоразведение, агролесомелиорация, полезащитные лесные полосы, лесоаграрные ландшафты, состояние, правовой статус, эффективность, агролесомелиоративный мониторинг.

CURRENT STATE AND LEGAL STATUS OF WINDBREAKS IN THE CONTEXT AGRARIAN REFORM

V. Yukhnovskiy, V. Malyuga, S. Dudarets

Abstract. *The role and place of windbreaks in the sustainable functioning of agricultural landscapes are describes. Negative factors that reduce the effectiveness of the protection of agricultural areas by agroforestry plantings have been established. The current state of windbreaks was analyzed and ways to improve it was pointed. The recommendations for the improvement of the legal status of windbreaks in the context of agrarian reform are done, namely in the development of land market mechanisms to provide preservation of windbreaks, without changing the purpose of land under them; develop a legal framework for the use and implementation of forest management in the windbreaks; introduce to the staff list of the agricultural departments of districts specialists in agroforestry and put them in coordinating the protection, conservation and maintenance of field windbreaks; organize agroforestry monitoring of windbreaks.*

Keywords: *field protective afforestation, agroforestry, windbreaks, forest-agricultural landscapes, current status, legal status, efficiency, agroforestry monitoring.*